

Мирослав Беззуб'як

СОЦІАЛЬНА УНІФІКАЦІЯ І РЕГІОНАЛЬНЕ РОЗМАЇТТЯ

M. Bezzubyak. Social Unification and regional diversity. In this article correlation between the nation-state unification and the ethnoregional diversity is exposed. The basic levels and sources of social unification are emphasized. The strategy of provoking ethnoregionalism in a new independent state is regarded as one of the most effective strategies to undermine the process of nation-state building

Сучасне суспільство — це складне поєднання особистісного, професійного, класово-стратифікаційного і регіонального розмаїття та уніфікації. Співвідношення між цими двома ключовими аспектами

суспільного життя становить одну з найголовніших проблем політичної теорії та політичної практики. Вона актуальна і в рамках політико-теоретичного дискурсу. Мовиться про те, яким чином в цілісній будові політичної науки уживаються різні за змістом, ціннісними джерелами і предметними специфікаціями політичної теорії. В політиці також відбувається постійна взаємодія (як у формі діалогу, так і формі конфлікту) між прихильниками уніфікації і прихильниками розмаїття.

У рамках політичної науки і політичної теорії проблема співвідношення уніфікації і розмаїття розв'язується на ціннісному, методологічному і практичному рівнях. На ціннісному рівні означене співвідношення встановлюється філософією та ідеологією науки, залежно від того, чому надається ціннісний пріоритет — плюралізму теорій чи загальній цілісності політичного знання; на методологічному рівні виробляється загальнонауковий теоретико-методологічний консенсус щодо загальних уявлень про засади, процедури і предмет наукового пошуку і, нарешті, на практичному рівні підтримується діалог між представниками різних дослідницьких напрямів та шкіл. Такий діалог неможливий, якщо теоретичні уявлення цих представників абсолютно відрізнятимуться і якщо вони не володітимуть спільною «науковою мовою». З одного боку, відсутність внутрішньонаукового діалогу та хоча б мінімального методологічного й організаційного консенсусу неминуче призведе до розпаду цілісної системи політичних знань на окремі політико-філософські секти, які ненавидітимуть одна одну через відсутність взаєморозуміння; з іншого, — усунення теоретичного плюралізму неминуче підірве творчий потенціал політико-теоретичного мислення і, як це не парадоксально, унеможливить діалог між тими, хто має що сказати науковій спільноті, тобто між носіями знань, котрі мають хоча б чимось відрізнятись. Тож, на рівні політичних знань і політичної теорії можна твердити, що уніфікація є джерелом порядку, а розмаїття — джерелом творчості. Проте надмірна уніфікація породжує закостеніння, а надлишок розмаїття — організаційний безлад, хоча в сфері мислення (зокрема наукового) друге становить меншу загрозу, ніж перше. Інша річ — політика.

Суспільне життя неможливе без відповідної частки уніфікованості, ступінь якої визначається якісною складністю суспільства і його кількісними параметрами — геополітичними, демографічними, ресурсними. Питання уніфікуючої узгодженості взаємодії суспільних, зокрема політичних, взаємодій віддавна порушується класиками суспільствознавства. І воно може бути переформульовано так: «Як різні особистості та соціальні групи можуть співіснувати в рамках одного суспільства?»

Г. Тард говорить про базовий соціальний механізм «наслідування», коли різні учасники суспільних відносин, наслідуючи спільний соціальний зразок, набувають здатності суспільного співіснування¹. Питання узгодженості соціальних дій порушує також М. Вебер, вивчаючи її форми з чотирьох основних орієнтацій соціальної дії — афектаційної, традиційної, ціннісно-раціональної та цілераціональної². Різні носії соціальної дії здатні до багатосторонньої соціальної взаємодії, або відчуючи спільні (уніфіковані) емоції, або наслідуючи спільні (уніфіковані) традиції, або сповідуючи спільні (уніфіковані) цінності, або маючи схожі цілі й використовуючи подібні засоби їх досягнення. В реальному суспільному житті переважно діє та чи інша комбінація цих уніфікуючих орієнтацій соціальної дії. Нарешті, М. Вебер говорить про легальний порядок як форму надіндивідуального узгодження-уніфікації взаємодії носіїв соціальної дії³. На відміну від М. Вебера, Т. Парсонс головним засобом уніфікації суспільних відносин вважає культуру, цінності якої зумовлюють структуру рольового розподілу та структуру особистостей у кожному окремому суспільстві⁴.

Можна стверджувати, що яким би розмаїтим не було суспільство, воно уможливується лише уніфікацією. Інакше й не може бути, адже жити в суспільстві — значить бути спроможним до колективної дії. На відміну від сфери мислення, в якій головними є творчість та оригінальність, суспільство формується задля виживання. Однак абсолютно відмінні особистості й соціальні групи просто не зможуть існувати разом. Вони або розпадуться на окремі соціальні сфери, або об'єктивно втягнуться у війну «всіх проти всіх». Тому роль уніфікації у формуванні життєздатного суспільства є визначальною.

З огляду на ключове значення уніфікації в суспільному житті варто виокремити її основні джерела.

Перше джерело соціальної уніфікації можна визначити як антропологічне. Мовиться про, хай мінімальну, однак необхідну антропологічну та соціо-біологічну спорідненість людей. Всі людські створіння мають подібні потреби, що впливають з їх біологічної структури та антропологічних властивостей, набутих у процесі тривалої еволюції. Саме вони й спонукають людей об'єднуватися в суспільство, виступаючи об'єднуючим та уніфікуючим джерелом соціального життя. Безперечно, ці потреби ніколи не з'являються у своїй «чистій» формі, а завжди модифікуються впливом расово-етнічних, геополітичних, цивілізаційних, класових, фахових та інституційних факторів. Утім, загальнолюдські потреби, які можуть бути названі антропологічними, так само важко виокремити, як і заперечити їх наявність.

Можна навіть стверджувати, що, в якнайширшому антропологічному розумінні, політична боротьба в її ідейному та ресурсному вимірах відбувається за визначення загальнолюдських потреб.

Друге джерело соціальної уніфікації пов'язане з процесами комунікації. Люди, з огляду на спільні потреби, змушені об'єднуватися в суспільства, де вони так само змушені спілкуватися між собою. Проте комунікація неможлива без хоча б мінімального рівня уніфікованості смислів і символів. У процесі соціального співіснування поглиблюється спромога взаєморозуміння суб'єктів суспільних відносин, а отже, й здатність до ефективних колективних дій. Інакше й не може бути, позаяк нездатність до комунікації робить непотрібним й саме суспільство⁵.

Третє джерело соціальної уніфікації пов'язане з тим, що людина істота мисляча — носій розумових здібностей, який, принаймні потенційно, здатен діяти раціонально. Раціональність у багатьох випадках тотожна уніфікованості, оскільки йдеться про спільні концепти, поняття, символи і теоретичні уявлення. По суті, розум можливий лише як інтерсуб'єктивний, а інтерсуб'єктивність можлива лише за умови відповідної концептуальної уніфікованості. Тому розум колективний передре розуму індивідуальному. Перший містить в собі спільні для всіх (уніфіковані) концепти, поняття, теорії.

Четверте джерело уніфікації соціального життя може визначатись як технологічне. Кожне (навіть найпримітивніше) суспільство потребує хоча б мінімальної технологічної бази. Людина соціальна — це людина технологічна, тобто немає людської істоти, яка б не створювала технологій і не трансформувала свого середовища. Створення технологій і їх використання також вимагає відповідної соціальної уніфікованості — уніфікованості технічних знань та технологічних процедур. Будь-яка технологія несе в собі ознаку «загальності», тобто доступ до неї має не лише її творець, але й певна кількість потенційних користувачів, причому зі зростанням рівня складності й ступеня небезпеки технологічних систем зростає потреба в уніфікації як процесів користування цими системами, так і соціальних відносин, пов'язаних з їх використанням⁶. На сьогодні можна стверджувати, що саме технологічний розвиток є найбільш уніфікуючим фактором соціального життя, що особливо стало очевидним після низки технологічних революцій, які пережило людство від XVIII ст.

П'яте джерело уніфікації суспільного життя має державно-адміністративну природу. Суспільство без політики існує лише в утопічній уяві, натомість реальна політика безпосередньо пов'язана з управлінням, з державою та адмініструванням. Усі держави, від імперій

Стародавнього світу до сучасних національних держав, сформувалися та існували завдяки уніфікації. Безперечно, при їх витоках було родоплемінне, обцинне, етнорегіональне, етнокультурне, класово-стратифікаційне розмаїття. Однак сформуватися державний механізм може лише в процесі політико-адміністративної уніфікації цього розмаїття. Адміністрування (передусім, державне) можливе тільки за умови потрійної уніфікації — уніфікації принципів адміністрування, уніфікації методів адміністрування, уніфікації об'єктів адміністрування.

Серед джерел уніфікації суспільного життя свою роль також відіграє зовнішня політика. Міжнародні відносини — це постійне змагання, взяти участь в якому можуть тільки сконсолідовані суспільства, спроможні відстояти свої інтереси в жорсткій конкуренції з іншими народами, як за часів війни, так і за часів миру. Війна та інфраструктура війни відіграє особливо важливу роль у соціальній уніфікації. Бойові дії (як і підготовка до них) особливо потребують здатності до узгоджених дій суспільства. Достатньо згадати роль, яку відіграли війни в розвиткові та зміцненні сучасних європейських держав. Чим складнішою та технологічно насиченішою стає військова справа, тим уніфікованіших суспільних відносин вона потребує. Причому, мовиться не лише про відносини, які стосуються інфраструктури війни, але й про всі суспільні відносини, оскільки сучасна війна потребує зусиль цілого соціуму.

Сьоме джерело уніфікації суспільного життя — національне. Фактор національної уніфікації почав діяти значно пізніше, ніж всі попередні. Він певною мірою увібрав їх у себе та оформив. Говориться про формування від XVIII ст. єдиних комунікативних, технологічних та державно-адміністративних національних «просторів». Різноманітні етнорегіональні спільноти зазнали перетворень у процесі націотворення. Таким чином, виникли уніфіковані на національних засадах суспільно-політичні сфери — сфери спільного виживання, спільного творення (культурного та технологічного), спільної комунікації. В останньому випадку нація виступає як окрема комунікативна сфера (сфера кращого розуміння одне одного). Націоналізм виявився неймовірно потужною уніфікуючою силою, яка поступається хіба що науково-технологічній уніфікації чи одвічно уніфікуючій дії антропологічної спорідненості всіх людей.

Вихідна умова процесу державотворення — регіональне розмаїття. Сам же цей процес є історичним синтезом необхідної уніфікації та неминучого регіонального розмаїття. Отже, шлях політичної уніфікації національно-державної сфери — необхідний шлях, який треба

пройти аби її сформувати. Якщо ж політична воля до уніфікації відсутня, то справу державотворення не варто й починати, залишивши на поталу держав сильніших все те етнорегіональне розмаїття, яке засобом національно-державної уніфікації могло б стати окремою національною державою. Ці держави виконують уніфікуючу справу в своїх великодержавних/імперських межах.

Шлях національно-державної уніфікації слід сприймати в термінах політичного реалізму як шлях необхідний, однак відносно істинний, тобто такий, що не приносить абсолютних благ і має свої недоліки. Одним з таких недоліків є певне притлумлення етнорегіонального розмаїття — плата за спроможність національної держави ефективно виконувати як внутрішньо-, так і зовнішньополітичні функції. В політиці будь-яка дія має свою ціну. В ній все будується на компромісах, і аби чогось досягти (наприклад, національно-державної дієздатності), потрібно чимось поступитися (наприклад, етнорегіональним розмаїттям). Нова незалежна держава, яка надає перевагу етнорегіональним спільнотам, навряд чи сформується як повноцінний державний механізм, спроможний до ефективної внутрішньої та зовнішньої політики. Така держава може скільки завгодно пишатися етнографічними красотами, етнорегіональними відмінностями та рештою родоплемінних відтінків. Можливо, таке розмаїття і привабить туристів із заможних країн. Однак ця нова незалежна держава навряд чи колись стане дієвим фактором міжнародної і внутрішньої політики. Фактично, нею управлятимуть уряди тих країн, з яких приїжджатиме переважна більшість туристів. Однак і ця ситуація не найгірша. Набагато небезпечнішим є розтягнення національно-державної сфери між різноманітними регіональними елітами кримінального або напівкримінального походження. Кожна з таких еліт рано чи пізно потрапить під вплив іноземних держав, оскільки є неспроможною до самодостатнього політичного існування.

У будь-якій новій незалежній державі, зокрема й Україні, спрацьовують одні й ті самі джерела суспільної уніфікації. В цих державах мають задовольнятися базові потреби людини, хоча б на мінімальному рівні; повинна сформуватися єдина комунікативна сфера (сфера спільного розуміння); повинна виникнути єдина стандартизована техносфера; мають виробитись єдині раціональні форми розуміння та співіснування; мусить бути розбудована функціональна політико-адміністративна сфера; нарешті, має сформуватися те, що в нас прийнято називати «політична нація». Якщо всієї цієї національно-уніфікуючої роботи не буде виконано — забракне політичної волі та розуму або ж завадять зовнішні сили — то на політичній карті світу

стане на одну державу менше або ж ця держава існуватиме хіба що на політичній карті.

Безперечно, національно-державна уніфікація є справою жорсткою, навіть жорстокою. Адже йдеться про «збирання земель», яке нікому ще не додавало популярності, а повагу викликало лише через тривалий історичний час. Проповідувати і захищати регіональне розмаїття, права регіонів, етнографічну своєрідність набагато легше і популярніше. Регіоналістська демагогія може принести перемогу на виборах, однак ніколи не створить сильної національної держави.

Безперечно, в кожній сучасній новій незалежній державі (разом з Україною) є політичні сили, для яких «сильна держава» тотожна «абсолютному злу». Однак у нинішньому жорстко-конкурентному світі національних держав така позиція, якими б благими намірами вона не керувалася, є фактично позицією в інтересах інших національних держав, тобто позицією об'єктивно ренегатською. Політична сфера сучасних міжнародних відносин переважно поділена за національно-державним принципом, в ній немає місця для царин вільного співіснування абсолютно незалежних етнорегіональних спільнот. Якщо ж такі царини й виникнуть, то вони незабаром або потраплять під вплив, або будуть просто поділені між іншими державами.

На сьогодні однією з найефективніших стратегій підриву процесу національного державотворення є провокація етнорегіональних рухів всередині нової незалежної держави. Загалом, етнорегіональний розквіт чи, скажімо, розвинене громадянське суспільство можуть вважатися атрибутами успіху, що викликають суто естетичне захоплення. Однак найважчим і найнебезпечнішим відтинком державотворчого шляху є саме шлях національно-державної уніфікації, передусім в його комунікативному, технологічному, державно-адміністративному та зовнішньополітичному вимірах. Існує чимало сильних національних держав, в яких процвітає регіональна самобутність та функціонує впливове громадянське суспільство. Зрештою, більшість країн Західної Європи і є такими. Проте протилежних історичних випадків не так і багато, адже саме потужна національна держава повинна окреслити і визначити як сферу вільного існування регіонів, так і сферу вільного існування громадян. Слабка національна держава містить у собі або слабкі регіональні спільноти, або протодержави, або території, які згодом відійдуть до інших держав.

Уже зазначалося, що «збирання земель» є справою складною і невдячною (принаймні в найближчій історичній перспективі). В усі часи і в усіх народів такі «збирачі земель» викликали страх і ненависть власної та інших країн. У сучасних міжнародних відносинах

і національних суспільствах процес «збирання земель» багаторазово ускладнився, адже йдеться про формування складної комунікативної сфери, складної технологічної бази та складної державно-адміністративної системи сучасного національно-державного суспільства. Причому, все це відбувається за умов інтенсифікації міжнародної конкуренції глобальних масштабів, зростаючого зовнішнього тиску «старих і нових центрів сил», відцентрових тенденцій всередині самих національних суспільств. Останні пов'язані з наближенням епохи «правління меншин» та містечковим егоїзмом регіональних еліт, які прагнуть і належати, і не належати до національної держави, тобто належати, формально, залишивши собі всі реальні економічні переваги та владні важелі.

¹Тард Г. Социальная логика. — Спб: Социально-психологический центр, 1996. — С. 178–183.

²Weber M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology; Ed. by Guenter Roth and Claus Wittich. — Berkeley; Los Angeles: London: University of California Press, 1978. — P. 24–26.

³Weber M. Ibid. — P. 31.

⁴Парсонс Т. О структуре социального действия / Под общ. ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. — Изд. 2-е. — М.: Академический проект, 2002. — С. 274, 492, 703.

⁵Апель К.-О. Коммуникативное сообщество как трансцендентальная предпосылка социальных наук // Трансформация философии / Пер. с нем В. Куренной, В. Скуратов. — М.: Логос, 2001. — С. 214, 228–230.

⁶Козловський П. Постмодерна культура: Суспільно-культурні наслідки технічного розвитку. / Пер. Л. А. Ситниченка // Сучасна зарубіжна філософія: Течії і напрями: Хрестоматія. — К.: Ваклер, 1996. — С. 214–221.